

ROMAN LEWICKI

ROSYJSKI CZASOWNIK *ГОВЕТЬ* I JEGO DERYWATY W KONFRONTACJI PRZEKŁADOWEJ

ZAŁOŻENIA, CEL I ORGANIZACJA BADANIA

Przedmiotem badania przedstawionego w niniejszym opracowaniu jest gniazdo słowotwórcze zbudowane od leksemu *говеть* – czasownika niezwykle interesującego, bo związanego z istotnym fragmentem rosyjskiej leksyki religijnej. Jednym z istotnych pytań przekładoznawstwa jest obecnie pytanie o przekaz w przekładach informacji kulturowej. Niewątpliwie wiąże się to z ogólnym „zwrotem kulturowym” w humanistyce, oparciem na takich conceptach, jak baza kognitywna, conceptosfera, językowy obraz świata (zob. np. Karaulov; Zaliznyak, Levontina i Shmelev). W ramach tego kulturowego aspektu badań przekładoznawczych ważne miejsce zajmuje śledzenie funkcjonowania leksyki religijnej w obcym kontekście kulturowym. W toku tłumaczenia, rzecz oczywista, ujawnia się specyfika obecnych w języku źródłowym pojęć z dziedziny konfesyjnej, co prowadzi do ograniczeń możliwości przekazu założonej w oryginalnym wyrażeniu semantyki. W szczególności dotyczy to sytuacji, gdy obie kultury – oryginału i przekładu – różnią się pod względem religijnym; różnica pomiędzy rosyjską kulturą prawosławną a polską kulturą katolicką dostarcza tu materiału do obserwacji. To z kolei prowadzi do śledzenia preferencji tłumaczy w kwestii technik translatorskich, zdolnych do przynajmniej częściowego zacho-

Prof. dr hab. ROMAN LEWICKI – Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Wydział Filologiczny, Instytut Językoznawstwa i Literaturoznawstwa, Katedra Językoznawstwa Słowiańskiego; adres do korespondencji, Pl. M. Curie-Skłodowskiej 5, 20-031 Lublin; e-mail: olaro@vp.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6580-5796>

ROMAN LEWICKI, Dr. habil., Professor – Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, Faculty of Languages, Literatures and Cultures, Department of Slavic Literature; correspondence address: Pl. M. Curie-Skłodowskiej 5, 20-031 Lublin; e-mail: olaro@vp.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6580-5796>.

wania tej kulturowo specyficznej semantyki (zob. niektóre spostrzeżenia w tym względzie w pracy: Lewicki, „Russkaya religioznaya”). Leksem, który jest punktem wyjścia do badań przedstawionych w niniejszym tekście, ma jeszcze jedną istotną cechę; otóż należy on do leksyki o szerokiej sferze użycia, a zatem nie do słownictwa teologicznego, terminologicznego, lecz ogólnego, używanego w dyskursie potocznym, codziennym, związanym z obyczajowością i tradycjami. Świadczy o tym obecność interesującego nas tu leksemu w słowniku języka ogólnego oraz zawarta w nim definicja jego znaczenia:

ГОВЕ́ТЬ, у верующих: поститься и посещать церковные службы, приготавливаясь к исповеди и причастию в установленные церковью сроки. (МАС I, 322)

Właśnie ten niespecjalistyczny charakter rozpatrywanego leksemu decyduje o jego stosunkowo szerokim użyciu w mowie, co przekłada się na równie szeroką jego reprezentację w tekstach literatury pięknej. To z kolei powoduje, że teksty te, stanowiące w znacznym stopniu kanon literatury rosyjskiej, zostały przetłumaczone na język polski. Dzięki temu jest możliwe prześledzenie sposobu przetłumaczenia wskazanych tu wyrazów, a ściślej mówiąc – sposobu przekazania zawartych w ich semantyce elementów odzwierciedlających rosyjski obyczaj, zwłaszcza związany z przygotowaniem do najważniejszych świąt chrześcijańskich. Bo też leksem ten obejmuje swym zakresem semantycznym cały zespół zachowań i czynności składających się na przeżywanie przez chrześcijan okresu przed najważniejszymi świętami, przede wszystkim przed Wielkanocą.

Aby określić ów kompleks zachowań składających się na religijną obyczajowość okresu przedświątecznego w kulturze rosyjskiej zwróćmy się ku nieco bardziej wyczerpującej definicji zawartej w specjalistycznym słowniku pod redakcją S. Awierincewa, a dotyczącej rzeczownika – derywatu utworzonego od interesującego nas tu leksemu:

ГОВЕ́НИЕ, у православных приготовление к таинству причащения, заключающееся в посте и воздержании, посещении всех богослужений в продолжение по крайней мере одной недели и домашних молитвах по указанию молитвослова. (ХрА)

Podobny opis pojęcia znajdujemy w bardziej popularnym słowniku po redakcją L. Mitrochina i in.:

ГОВЕ́НИЕ – приготовление верующего к таинству причащения. Продолжается несколько дней; включает пост, посещение всех храмовых богослужений, молитвы дома, а также исповедь. Причащаться, и след., говеть православные должны не реже 5 раз в году. (ХрМ 107)

Z tych opisów wyprowadzam na podstawie klasycznej analizy składnikowej strukturę semantyczną określającą wspomniany zespół zachowań. Okazuje się, że włącza on następujące pięć elementów: post, wstrzemięźliwość, częste uczestnictwo w nabożeństwach, modlitwę domową oraz spowiedź. Wszystko to łącznie nazywa czasownik *зобеть* i rzeczownik *зобение*. Zwróćmy uwagę, że zakres znaczeniowy nie obejmuje przystąpienia do komunii, które jest tylko końcowym celem – punktem odniesienia omawianego pojęcia.

Analogicznego leksemu w polszczyźnie nie ma, co powoduje, że ten kompleksowy w swym znaczeniu czasownik jest bardzo ciekawy w aspekcie przekładowym. W tłumaczeniu staje się bowiem konieczna pewna interpretacja tego kompleksowego znaczenia, co wyraża się w stosowaniu określonych technik translatorskich wykraczających poza niemożliwą w tym przypadku prostą substytucję. Celem badania jest zatem ukazanie i ilustracja stosowanych przez polskich tłumaczy technik, preferencje w tym zakresie, odnalezienie translatów, ponadto prześledzenie tego, jak w tłumaczeniu zachowuje się struktura semantyczna tych wyrażań, skoro nie znajduje ona odpowiednika w polskim zasobie leksykalnym. Chodzi więc o odpowiedź na pytanie, które składniki obecne w strukturze semantycznej tych leksemów są najczęściej przekazywane w przekładach, a które pomijane. Z tego powodu podjęcie się tego tematu wydaje się istotne zarówno ze względu na ukazanie postępowania tłumaczy z wyrażeniami będącymi nazwami realiów (realonimami), co już samo w sobie jest zawsze interesujące, jak również biorąc pod uwagę obraz praktyk religijnych rosyjskiego prawosławia, jaki wyłania się z takich, a nie innych preferencji translatorskich. Rezultat zastosowania wybranych technik translatorskich, jak zakładam, wpływa na postrzeganie obyczajowości rosyjskiego chrześcijaństwa przez polskiego czytelnika przekładów.

Przedstawię badanie rozszerzone w stosunku do badania sondażowego dotyczącego tylko leksemu *зобеть* i opartego na stosunkowo niewielkim materiale (Lewicki, „Jeden rosyjski”):

a) przeprowadzone na materiale wszystkich tekstów literatury rosyjskiej, przetłumaczonych na język polski w okresie powojennym (wyjątkowo uwzględniłam także przekłady wcześniejsze);

b) obejmujące całe gniazdo słowotwórcze, gdyż wspomniany tu leksem derywuje w języku rosyjskim szereg wyrazów, również związanych z czynnościami, nazywanymi przez podstawę derywacji oraz z osobami będącymi wykonawcami tych czynności i ich cechami.

Pierwszym etapem badania było zebranie na podstawie Narodowego Korpusu Języka Rosyjskiego (НКРЯ) wszystkich zawartych w nim przypadków (kon-

tekstów) użycia wyrazu *говеть* we wszelkich jego formach oraz jego derywatów, a mianowicie: *говенье /говение, разговляться / разговеться, разговорие, заговеть, заговенье, отговореться*. Okazało się, że występują one zarówno w tekstach literackich, jak i w licznych tekstach publicystycznych. Według danych НКРЯ większość tych leksemów wykazuje wysoką częstotliwość obecności w tekstach rosyjskich. W szczególności dotyczy to czasownika *говеть*, który stanowi bazę derywacyjną dla pozostałych leksemów tego gniazda. Poszczególne wymienione leksemy uzyskują następujące liczby poświadczeń tekstowych w Korpusie:

- *говеть* 385 tekstów – 626 poświadczeń
- *говенье* 35-43 + *говение* 38-55
- *разговеться* 150-190
- *разговляться* 117-177
- *разговенье* 30-39 + *разговень* 4-4
- *заговенье* 98-120
- *заговеть* 2-2
- *отговореться* 8-19
- *говельщицкий* 1-1.

Przytoczone dane poświadczają, że poza dwoma z nich mamy do czynienia z wyrazami powszechnie stosowanymi w języku rosyjskim.

Spśród zarejestrowanych w korpusie tekstów rosyjskich zawierających badane leksemy do dalszych etapów badania przeszły tylko te, które zostały przetłumaczone na język polski, co całkowicie wyeliminowało teksty publicystyczne. W ostatecznym wyniku w korpusie tekstowym znalazły się 34 teksty literatury rosyjskiej XIX i XX wieku. Z tekstów tych wyekscerpowano ogółem 91 przypadków użycia badanych wyrazów, z czego:

- *говеть* 54 poświadczenia
- *говенье* 4 + *говение* 2
- *разговляться* 5 / *разговеться* 10
- *разговенье* 3 + *разговение* 2 + *разговень* 2
- *заговеться* 1
- *заговенье* 6
- *отговореться* 2.

Następnie prześledzono ich translaty, z uwzględnieniem transformacji semantycznych i przypadków przebudowy w przekładach struktury zdania.

LEKSEMY ГОВЕТЬ, ГОВЕНИЕ / ГОВЕНЬЕ

Czasownik *говеть* jest niewątpliwie najbardziej częstotliwy spośród tutaj opisywanych leksemów – w oryginałach zarejestrowałem 54 konteksty (włączając w to sporadyczne formy imiesłowowe: *говейущий, говевший, говев*). Analiza translatów potwierdza ustalenia z badania sondażowego, że najczęstszą techniką tłumaczenia tego leksemu jest konkretyzacja. Jak wiadomo, technika ta polega na uszczegółowieniu znaczenia jednostki wyjściowej, czyli na zawężeniu zakresu znaczeniowego translandu (zob. np.: TTT 162, Komissarov 161-162, 399; Nelyubin 87; Lewicki, *Zagadnienia* 336). Użycie tej techniki stwierdziłem w 33 kontekstach. Owo zawężenie powoduje, że w przekładzie aktualizuje się tylko część spośród składników semantycznych jednostki źródłowej. W naszym materiale jest to z reguły tylko jeden składnik. Zdecydowanie najczęściej aktualizowanym składnikiem semantycznym okazała się spowiedź (24 konteksty) – i w tej kwestii również zastosowanie rozszerzonego korpusu badawczego potwierdziło wynik badania sondażowego. Oto przykłady:

О посту как-то о великом я **говел**, а тут нелегкая и подсунь мужичонка: за деньгами пришел, дрова возил. (А.Н. Островский, *Гроза*)¹

Jakoś w poście, w wielkim poście, **byłem u spowiedzi**, a tu diabeł nasłał na mnie chłopca: chłop woził drzewo i przyszedł po pieniądze. (tłum. J. Jędrzejewicz, s. 513)

Марья и Фекла крестились, **говели** каждый год, но ничего не понимали. (А.П. Чехов, *Мужики*)

Maria i Fiołka żegnały się, co roku **chodziły do spowiedzi**, ale nic nie rozumiały. (tłum. Irena Bajkowska, s. 408)

Чего бы еще написать ему?.. Уехал, голубчик, на Переяславское озеро и не отписывает, когда ждать его назад... А то бы вместе **говели**, заутреню стояли бы... (А.Н. Толстой, *Петр Первый*)

Co by mu jeszcze napisać?... Wyjechał, miły, na Jezioro Perejasławskie i nie odpisuje, kiedy się go można spodziewać. A można by razem **odbyć spowiedź**, na jutrzniach bywać... (tłum. A. Stawar, s. 132)

Дед Гришака **говел** на четвертой неделе. (М.А. Шолохов, *Тихий Дон*)

Dziad Griszka **odbywał spowiedź** w czwartą niedzielę postu. (tłum. A. Stawar, s. 157)

Translatami rosyjskiego czasownika *говеть* są: czasowniki *сповиadać się / wysповиadać się* lub kolokacje *ходить / пойти do spowiedzi, odbywać / odbyć*

¹ Wszystkie cytaty z oryginałów pochodzą z korpusu Национальный корпус русского языка (НКРЯ).

spowiedź. W wyniku zastosowania takiego tłumaczenia odbiorca przekładu nie uzyskuje informacji o wszystkich formach zaangażowania religijnego bohaterów utworów, którzy w przekładach po prostu udają się do spowiedzi, przy czym z reguły tylko jeden raz z okazji danego święta. Tylko w dwóch przypadkach użyto translatu w postaci czasownika niedokonanego, co wskazuje na wielokrotność czynności (zauważmy przy tym, że tłumacz błędnie odczytał zapisaną w oryginale przez użycie czasownika dokonanego, a przyjętą w praktyce prawosławnej jednokrotność czynności przyjęcia komunii – tylko na koniec Wielkiego Postu). Zatem obraz ten ulega pewnej redukcji.

Kolejnym składnikiem semantycznym aktualizowanym w kontekstach przekładowych leksemu *зоветь* jest komunია. Ściśle rzecz ujmując, interpretacja tych przypadków jako konkretyzacji nie wydaje się właściwa; jest to bowiem nie tyle konkretyzacja, co przesunięcie semantyczne na podstawie mechanizmu metonimicznego, ponieważ leksem rosyjski obejmuje swym znaczeniem wszelkie formy przygotowań do komunii, ale już nie samą komunię. Mamy tu zatem do czynienia z zastąpieniem nazw tych czynności nazwą czynności finalnej. Oto przykłady:

Ей стало нехорошо в духоте церкви и она вышла на воздух, а теперь стыдилась и сожалела, что не достояла службы и второй год не **говее**т. (Б.Л. Пастернак, *Доктор Живаго*)

Zrobiło jej się słabo w zaduchu cerkwi i wyszła na powietrze, a teraz było jej wstyd i żałowała, że nie została na nabożeństwie i już drugi rok nie **przystępuje do komunii**. (tłum. E. Rojewska-Olejarczuk, s. 337)

– Я ведь, кажется, уже лет девять **не говел**. (Л.Н. Толстой, *Анна Каренина*)

– Тоć ja zdaje się, już z dziesięć lat jak **nie byłem u spowiedzi i nie komunikowałem**. (tłum. K. Hłakowiczówna, t. II, s. 276)

Ostatni z powyższych cytatów ukazuje możliwość translatu z użyciem dwóch nazw czynności, połączonych współrzędnie, co pozwala przekazać więcej składników semantycznych. W ten sposób w przekładzie następuje aktualizacja dwóch składników semantycznych: spowiedzi i komunii.

Niekiedy stwierdziłem aktualizację składnika post – w tym także w dwóch przekładach tego samego kontekstu oryginalnego:

Впрочем, расскажу один недавний анекдот (а их много): в великому посту он уже выздоровел и на шестой неделе объявил, что будет **говеть**. Не **говел** он лет тридцать, я думаю, или более. (...) В эти два дня он несколько раз прекрасно говорил о религии; но в среду **говенье** вдруг прекратилось. (Ф.М. Достоевский, *Подросток*)

Opowiem zresztą jedną anegdotę (a zbierało się ich sporo): do Wielkiego Postu już wyzdrowiał, a w szóstym tygodniu oświadczył, że **odbędzie tydzień postu ścisłego**. Nie **pościł** tak, o ile wiem, ze trzydzieści lat, albo i więcej. (...) W ciągu tych dni kilkakrotnie pięknie mówił o religii; ale w środę ni stąd, ni zowąd **poszczenie** się skończyło. (tłum. A. Pomorski, s. 587)

Opowiem tylko pewną anegdotę (jedną z wielu): do czasu Wielkiego Postu Wiersiłow już wyzdrowiał, a na szósty tydzień oświadczył, że chce **pościć**. Nie **pościł** już, jak myślę, chyba trzydzieści lat, a może nawet i więcej. (...) Przez te dwa dni mówił kilka razy bardzo pięknie o religii, ale we środę **post** nagle został przerwany. (tłum. A. Grodt, s. 609-610)

Не таковский он парень, этот Дубцов, чтобы на покосе **говеть**. Такая рябая шельма, небось, и дня без мяца не проживет. (М.А. Шолохов, *Поднятая целина*)

Dubcow znów nie taki, żeby w sianokosy **pościć**. Taka dziobata szelma ani dnia bez mięsa się nie obejdzie. (tłum. A. Stawar, s. 229)

Jednakże jest sposób, który umożliwia szersze przekazanie semantyki rosyjskiego czasownika *говеть*. To zastępowanie treści translandu treścią wynikającą z użycia nazwy zjawiska podobnego, obecnego w doświadczeniu odbiorców przekładu (w kulturze docelowej, polskiej), lecz nieobecnego w kulturze oryginalnej. Taka technika bywa nazywana tłumaczeniem przybliżonym:

Нас распускали на неделю, чтобы мы могли **говеть** – исповедоваться и причащаться. (К.Г. Паустовский, *Далекие годы*)

Mieliśmy wówczas wolny cały tydzień na **rekolekcje**, spowiedź i komunię. (tłum. J. Jędrzejewicz, s. 122)

W trzech przekładach stwierdziłem użycie polskiego leksemu *rekolekcje* – zastosowanego z towarzyszeniem różnych transformacji struktury składniowej. Rozpatrzmy te konteksty w jednym z nich:

(...) и с тех пор уже мог спокойно, без сознания совершаемой лжи, присутствовать при молебнах, панихидах, обеднях, мог **говеть** и креститься на образа и мог продолжать служебную деятельность (...). (Л.Н. Толстой, *Воскресение*)

I od tej chwili mógł już spokojnie, bez świadomości, że dopuszcza się kłamstwa, być na wszelkich nabożeństwach, **brać udział w rekolekcjach** i żegnać się przed ikonami oraz mógł prowadzić dalej działalność służbową (...) (tłum. W. Rogowicz, 293)

Не говоря о домашних отношениях, в особенности при смерти его отца, и о том, что мать его желала, чтобы он **говел** (...) (Л.Н. Толстой, *Воскресение*)

Nie mówiąc już o zwyczajach domowych, co zaznaczyło się zwłaszcza po śmierci ojca, w związku z panichidami, **w czasie rekolekcji wielkanocnych** – matka życzyła sobie, **żeby brał w nich udział**. (tłum. Wacław Rogowicz)

Translatem ros. *говеть* w pierwszym z przytoczonych kontekstów jest grupa wyrazowa *brać udział w rekolekcjach*, natomiast w drugim następuje dość znaczna rozbudowa struktury składniowej, w której rezultatem translatem jednostki oryginału *говел* staje się jednostka podzielona w przekładzie na dwie części: połączenie *brał w nich udział*, zawierające element pronominalizacji, oraz wcześniej zastosowany fragment *w czasie rekolekcji wielkanocnych*. Można więc stwierdzić tu dość rzadki przypadek użycia translatu rozłącznego.

W 9 przypadkach stwierdzam translację w postaci grupy wyrazowej *odprawiać / odprawić rekolekcje* lub *odbywać / odbyć rekolekcje*. Na przykład:

– Ваше превосходительство, заставьте вечно бога молить, пожалейте меня, сироту, – заплакала Щукина. – Я женщина беззащитная, слабая... Замучилась до смерти... И с жильцами судись, и по хозяйству бегай, а тут еще **говею** и зять без места... (А.П. Чехов, *Беззащитное существо*)

– Ekscelemco, będę się za pana modliła do końca życia, ulituj się nad biedną sierotą – załkała Szczukina. – Jestem słabą, bezbronną kobietą... Ledwie żyję... Z lokatorami po sądach wiecznie się włóczę i męża doglądam, i gospodarstwa pilnuję, a w dodatku **odprawiam rekolekcje** i zięć bez posady... (tłum. J. Brzechwa)

Великим постом меня заставили говеть, и вот я иду исповедоваться к нашему соседу, отцу Доримедонту Покровскому. (М. Горький, *В людях*)

W czasie Wielkiego Postu kazano mi **odprawić rekolekcje**, po czym poszedłem spowiadać się do naszego sąsiada, ojca Dorimiedonta Pokrowskiego. (tłum. Krystyna Bilka, s. 74)

– Позовите Вольдемара, – сказал папа. – Где он? Или нет, ведь он в университете **говеет**. (Л.Н. Толстой, *Юность*)

– Proszę zawołać Woldemara – rzekł papa. – Gdzie on jest? Albo nie: prawda, przecież **odbywa rekolekcje** na uniwersytecie. (tłum. P. Hertz, s. 246)

С детьми говею и бываю в церкви, а то по месяцам не бываю. (Л.Н. Толстой, *Отец Сергей*)

Z dziećmi **odprawiam rekolekcje** i w cerkwi bywam, a potem całymi miesiącami nie chodzę. (tłum. X. Glinka, s. 64)

Takie rozwiązanie stwierdziłem w 9 kontekstach. *Rekolekcje* definiuje słownik specjalistyczny jako „kilkudniowy okres wypełniony modlitwą, rozważaniami i lekturą duchową, mający na celu skupienie wewnętrzne i odnowę moralną”

(SKCh 261). Inny słownik specjalistyczny opisuje je jeszcze szerzej: „czas poświęcony zastanowieniu się nad sensem bycia chrześcijaninem i zadań, każdemu z wiernych przypadają w zbawczym dziele świata. Na rekolekcje składają się nauki, nabożeństwa indywidualne i zbiorowe medytacje. Kończą się przystąpieniem do sakramentu pokuty i Komunii św.” (ABCCh 217). W świetle tych definicji wypada stwierdzić, że wykorzystanie translatów zawierających komponent *rekolekcje* pozwala przekazać stosunkowo dużo ze struktury semantycznej czasownika rosyjskiego: udział w nabożeństwach, modlitwę, spowiedź. Nominatywny charakter leksemu *rekolekcje* sprawia, że jego użycie wymaga transformacji struktury składniowej w postaci wykorzystania jako translatu kolokacji.

Jedynym sposobem tłumaczenia, który pozwala na przekaz nieco szerszy (przynajmniej obejmujący nie tylko jeden wybrany składnik semantyczny) okazuje się użycie translatu zawierającego komponent *rekolekcje* w składzie szerszej jednostki tekstu, mającej z reguły postać stałego związku wyrazowego. A jednak nie sądzę, by można było uznać takie translaty za w pełni udane, a oto dlaczego. Rekolekcje są organizowane przez duchowieństwo, przez parafie, mają ściśle określony, opracowany indywidualnie program. Rosyjska kultura prawosławna nie stosuje takich form przygotowania do świąt, może więc być traktowane jako zabieg adaptacyjny. Sugerowanie odbiorcy przekładu jej obecności w życiu prawosławnych Rosjan jest nieco mylące. Specyfika rosyjskiej obyczajowości prawosławnej ulega w przekładach pewnemu zubożeniu przez to, że element poznawczy, który mógłby być obecny w przekładach, nie trafia do odbiorców przekładów, ustępując miejsca adaptacji kulturowej: wszak spowiedź i komunია w okresie przygotowań do świąt wielkanocnych, będące także obyczajem katolickim, są dobrze znane w Polsce. Pewna szansa na ukazanie odmienności obyczaju rosyjskiego mogłaby powstać, gdyby w tekstach oryginalnych była mowa o świątach innych niż wielkanocne; jednak okazuje się, że wszystkie zarejestrowane konteksty albo traktują o okresie przed Wielkanocą, albo nie konkretyzują, do jakich świąt się odnoszą.

Nie stwierdziłem ani jednego przypadku aktualizacji pozostałych elementów semantyki leksemu *говеть* – a przypomnijmy, że są nimi wstrzeźliwość oraz modlitwa domowa.

Kolejną techniką translatorską odnotowaną przy przekazie rosyjskiego czasownika *говеть* jest generalizacja, czyli uogólnienie (patrz o tym np.: TTT 100; Komissarov 162, 398; Nelyubin 36; Lewicki, *Zagadnienia* 335). Ponieważ stanowi ona swoiste przeciwieństwo konkretyzacji, nie prowadzi do aktualizacji któregośkolwiek z semów dystynktywnych:

В глубине за сетчатою пеленою дождя двинулись и поплыли еле различные огоньки и озаренные ими лбы, носы, лица. **Говеющие** шли к утрене. Через четверть часа от монастыря слышались приближающиеся шаги по мосткам тротуара. (Б.Л. Пастернак, *Доктор Живаго*)

W głębi, za ażurową zasłoną deszczu, poruszyły się i popłynęły ledwie widoczne światełka i oświetlone nimi czoła, nosy, twarze. **Wierni** szli na jutrznię. (tłum. E. Rojewska-Olejarczuk, s. 336)

Jest to jedyny stwierdzony w materiale przypadek generalizacji. Należałoby traktować ją jako technikę adaptacyjną, podobnie jak omówione wcześniej przesunięcia semantyczne. Niweluje ona bowiem elementy obce, ukazując przedstawianą rzeczywistość jako znaną odbiorcy przekładu. To samo można powiedzieć o przypadkach pronominalizacji – gdy nazwa zostaje zastąpiona zaimkiem. W naszym materiale w każdym kontekście towarzyszy mu wyraz o dość rozmytej semantyce:

Однако ведь это нельзя. Тебе надо **говеть**. (Л.Н. Толстой, *Анна Каренина*)

No ale tak nie można; musisz **to załatwić**. (tłum. K. Hłakowiczówna, II, 276-277)

Она предложила Наташе **говеть**, и Наташа с радостью ухватила за эту мысль. Несмотря на запрещение доктора выходить рано утром, Наташа настояла на том, чтобы **говеть**, и **говеть** не так, как **говели** обыкновенно в доме Ростовых, то есть отслушать на дому три службы, а чтобы **говеть** так, как **говела** Аграфена Ивановна, то есть всю неделю, не пропуская ни одной вечерни, обедни или заутрени. (Л.Н. Толстой, *Война и мир*)

Zaproponowała Nataszy **rekolekcje** i Natasza z radością uchwyciła się tej myśli. Mimo iż lekarz zabronił jej wychodzić z domu rankiem, Natasza nastawała na to, żeby **rekolekcje odbyć** nie tak, jak zazwyczaj **odbywano je** u Ростовów, gdzie wysłuchiowano trzech nabożeństw, lecz **odbyć je** tak jak Agraфіena Iwanowna, czyli przez cały tydzień, nie opuszczając ani jednego nabożeństwa rano, ani po południu, ani wieczorem. (tłum. A. Stawar, 96)

W drugim z powyższych cytatów obserwujemy pronominalizację w obrębie kolokacji, gdzie zaimkiem zastąpiono rzeczownik *rekolekcje*, co zostało zapewne spowodowane znacznym nagromadzeniem w tekście oryginalnym form czasownika *говеть*; jednak w ten sposób ta cecha narracji znika w przekładzie.

Inny, dość ciekawy przypadek ukazuje naprzemienne stosowanie dwóch technik: pronominalizacji i peryfrazy, czyli tłumaczenia opisowego, przy czym najpierw następuje peryfraza, co pozwala dalej zastosować pronominalizację; dalej ten sam schemat powtarza się:

В конце поста, кажется на шестой неделе, мне пришлось **говеть**. Весь острог, еще с первой недели, разделен был старшим унтер-офицером на семь смен, по числу недель поста, для **говения**. Неделя **говенья** мне очень понравилась. **Говевшие** освобождались от работ. (Ф.М. Достоевский, *Записки из мертвого дома*)

W końcu postu, w szóstym, zdaje się, tygodniu, wypadło mi **przygotowywać się do przyjęcia sakramentów**. Już od pierwszego tygodnia starszy podoficer podzielił nas **w tym celu** na siedem zmian, odpowiadających liczbie tygodni postu. Tydzień **przed przystąpieniem do sakramentów** bardzo mi się podobał. Zwolniono **nas** od robót. (tłum. C. Jastrzębiec-Kozłowski, 221)

Translaty opisowe również nie ukazują obcości przedstawianych sytuacji. Ich obecność w zbadanym materiale jest stosunkowo niewielka (7 kontekstów).

Odnotowano także jeden przypadek zastosowania neologizmu tłumacza:

Степан Аркадьич устроил и это. И Левин стал **говеть**. (Л.Н. Толстой, *Анна Каренина*)

Obłoński zorganizował także i to, i Lewin rozpoczął **ćwiczenia nabożne**. (tłum. K. Ślakowiczówna, t. II, 277)

Użycie w przekładzie tego dość dziwnego wyrażenia dobrze przekazuje dystans Lewina do niechętnie podejmowanych czynności, przy czym czynności te w bezpośrednio wcześniejszym fragmencie tekstu określono jako *przystąpienie do sakramentów*, więc jego znaczenie zostało wyjaśnione (co prawda, dość ogólnie, bez sprecyzowania, o jakie sakramenty chodzi). Poprzedni fragment umożliwił zastosowanie neologizmu, a także jego właściwy odbiór.

Na koniec wypada odnotować przypadki opuszczenia wyrażenia oryginalnego. Zarejestrowano je w zacytowanym już dwukrotnie fragmencie *Wojny i pokoju*, gdzie na miejsce 6 użyć form czasownika *говеть* w oryginale przypadają 4 translaty. Opuszczenie obserwujemy także w poniższym przykładzie:

Я зубрил по целым дням, наслаждаясь своей неумимостью, с радостью чувствуя всё то (...), что делает иногда экзамены похожими на Страстную неделю, на **говенье**, на приготовление в исповеди и причастию. (И.А. Бунин, *Жизнь Арсеньева*)

Kułem całymi dniami, sam rozkoszując się swą wytrwałością, skupieniem, radośnie odczuwając wszystkie te przeżycia (...), które upodabniają czasami okres egzaminów do Wielkiego Tygodnia, [ø] do przygotowania do wielkanocnej spowiedzi i komunii. (tłum. M. Mongirdowa, 134)

W całym zbadanym korpusie udział poszczególnych technik translatorskich przy przekazie czasownika *говеть* wraz z rzeczownikiem *говение / говенье* przedstawia się następująco:

- konkretyzacja: 32, w tym:
 - aktualizacja semu ‘spowiedź’: 24;
 - aktualizacja semu ‘post’: 6;
 - aktualizacja semu ‘komunia’: 2;
- modulacja (przesunięcie semantyczne): 1;
- tłumaczenie przybliżone: 14;
- generalizacja: 1;
- neologizm tłumacza: 1;
- pronominalizacja: 4;
- peryfrazja (tłumaczenie opisowe): 7;
- opuszczenie: 5;
- rozszerzenie jednostki tłumaczenia (zmiana konstrukcji zdania): 3².

Przypadki konkretyzacji, a także przesunięcia semantycznego oraz generalizacji świadczą o przyjęciu przez tłumaczy strategii adaptacyjnych („makrostrategii” w rozumieniu zaproponowanym przez Hansa P. Kringsa), czyli „potencjalnie świadomego” (Krings 18) wyboru środków translatorskich nakierowanego na unikanie obcości w przekładzie. Sprzyjają takiej strategii także (choć bezpośrednio jej nie służą) techniki pronominalizacji i niekiedy tłumaczenia opisowego.

ЛЕКСЕМЫ РАЗГОВЛЯТЬСЯ / РАЗГОВЕТЬСЯ, РАЗГОВЕНЬЕ
/ РАЗГОВЕНЬ

Częstotliwość występowania tych derywatów według danych НКРЯ tylko nieznacznie ustępuje danym dotyczącym poprzednio omówionych leksemów (rzeczownik jest wyraźnie mniej częstotliwy). W zbadanym materiale proporcje są inne: dla czasowników zarejestrowałem 15 kontekstów, dla rzeczownika (w obu wariantach) – 8. Semantyka tej grupy leksemów odnosi się do zakończenia okresu przedświątecznego i rozpoczęcia świętowania:

РАЗГОВЕТЬСЯ (несов. *РАЗГОВЛЯТЬСЯ*) По происшествии поста поестъ скоромной пищи (о соблюдающих пост). (МАС)

² Suma przypadków zastosowania poszczególnych technik przewyższa sumę kontekstów oryginalnych, ponieważ uwzględniono różne przekłady tego samego kontekstu oryginalnego oraz jednoczesne użycie dwóch technik w jednym translacie.

Przy haśle *разговенье* słownik odsyła do *разговенье*, które określa tak:

РÓЗГОВЕНЬЕ Церк. 1. Действие по знач. глаг. *разговеться – разговляться*. 2. Первый день после поста, соблюдаемого верующими, в который разрешается есть скоромную пищу (мясо, молоко и т.п.). (МАС)

Jak widać, leksemy te określają zarówno czynność zakończenia postu poprzez zjedzenie po raz pierwszy potraw zakazanych w poście, jak i pierwszy dzień po zakończeniu postu, gdy te czynności następują. I znów polszczyzna nie dysponuje leksemami o tak skonstruowanej semantyce. W tej sytuacji tłumacze najczęściej wybierają technikę peryfrazy (opisu), której towarzyszy modulacja (zamiana metonimiczna); jako translata występują kilkakrotnie połączenia *zakończyć post, zakończenie postu, post się skończy*:

Ждали священника, и уже после него полагались **разговени**. (Ф.М. Достоевский, *Записки из Мертвого дома*)

Oczekiwano na kapłana, by dopiero po jego przybyciu **zakończyć post**. (tłum. C. Jastrzębiec-Kozłowski, 134)

Екатерина Дмитриевна возила святить лазаретские пасхи и **разговлялась** вместе с Дашей в лазарете. (А.Н. Толстой, *Хождение по мукам*)

Jekatierina Dmitrijewna zaniósła szpitalne paschy do poświęcenia i **zakończyła post** razem z Daszą w szpitalu. (tłum. W. Broniewski, 142)

Утром нам давали по стакану жидкого чая с сухарями, и потом уже весь день до **разговения** после заутрени мы ничего не ели. (К.Г. Паустовский, *Далекие годы*)

Z rana dostawaliśmy na śniadanie po szklance słabej herbaty z sucharkami i potem nie jedliśmy już nic przez cały dzień, aż do **zakończenia postu** po jutrzni. (tłum. J. Jędrzejewicz, 41)

Вот, бог даст, дождемся праздника, **разговеемся**, тогда и напишешь. (И.А. Гончаров, *Обломов*)

Bóg oto da, doczekamy świąt, **post się skończy**, wtedy napiszesz, nie ucieknie... (tłum. N. Drucka, 162)

Modulacja polega tu na tym, że translata odnoszą się nie do dnia świątecznego lub jakiegokolwiek czynności w tym dniu, lecz do okresu poprzedniego, który właśnie się skończył. Porównajmy to z następnymi kontekstami, gdzie takiego przesunięcia nie ma, ponieważ translata odnosi się wprost do czynności wykonywanej w dniu świątecznym:

Вернувшись из церкви, Нехлюдов **разговелся** с тетушками и, чтобы подкрепиться, (...) выпил водки и вина (...). (Л.Н. Толстой, *Воскресение*)

Po powrocie z cerkwi Niechludow **zasiadł** z ciotkami **do wielkanocnego stołu** i dla pokrzepienia sił (...) napił się wódki i wina (...). (tłum. W. Rogowicz, 60)

– Тетушка сказала, что она будет **разговляться** после поздней обедни. (Л.Н. Толстой, *Воскресение*)

– Ciocia powiedziała, że **zasiądzie do śniadania** dopiero po nabożeństwie. (tłum. W. Rogowicz, 57)

Ponieważ zwyczaj uroczystego śniadania wielkanocnego jest obecny także w polskiej obyczajowości, wymienione powyżej odpowiedniki odwołują się do tego zwyczaju, nie wprowadzają sygnałów obcości. Tłumaczenie opisowe jeszcze bardziej uogólnione zastosowano w następującym fragmencie:

Многие из арестантов, даже самые скромные и бережливые, копившие круглый год свои копейки, считали обязанностью раскошелиться к такому дню и достойным образом **справить разговень**. (Ф.М. Достоевский, *Записки из Мертвого дома*)

Liczni więźniowie, nawet najskromniejsi i najoszczędniejsi, całutki rok zbijający grosz do grosza, mieli sobie za obowiązek potrząsnąć kaletą i godnie **uczcić tak uroczyste święto**. (tłum. C. Jastrzębiec-Kozłowski, 130)

W odróżnieniu od nich zarejestrowano tylko jeden odpowiednik egzotyzujący, który aktywizuje obcość zwyczaju prawosławnego:

Казачи пожили в хуторе день, **разговелись** и, переменяв беляшко, набрав из дому сала, сухарей и прочей снеди, переправились на ту сторону Дона, толпой, как богомольцы (только с винтовками вместо посохов), потянули в направлении Еланской. (М.А. Шолохов, *Тихий Дон*).

Kozacy przebyli w chutorze dzień, **zjedli paschę** i zmieniwszy bieliznę, zaopatrzeni z domu w słoninę, suchary i inny prowiant, przepawili się na drugą stronę Donu, tłumnie, jak pątnicy (tylko z karabinami zamiast посохов) pociągnęli w kierunku Jelańskiej. (tłum. A. Stawar, 236)

Niejako na drugim biegunie mamy zastosowany w tym samym przekładzie odpowiednik *święcone*, który nawiązuje do zwyczajów polskich, a nie odpowiada zwyczajom rosyjskim:

Рядом другой разговор: – Нам и **разговеться** не пришлось...

Obok inna rozmowa: – Nawet **święcone** nas ominęło... (633)

– Да ить вы же большевики, какое вам **разговенье**?

– Jesteście przecież bolszewicy, co wam tam po **święconym**. (633)

Jeden tylko fragment w zebranych materiale dotyczy zakończenia postu adwentowego, stąd zamiast o śniadaniu mowa o wieczerzy:

После **разговения** меня тотчас послали спать. (К.Г. Паустовский, *Далекие годы*)
Po **wieczerzy** natychmiast ułożono mię do snu. (tłum. Jerzy Jędrzejewicz, 43)

Z punktu widzenia stosunku do wyrażenia źródłowego, niezależnie od święta, do którego się odnosi, każdy z tych odpowiedników można uznać za przykład techniki konkretyzacji. Podobnie trzeba potraktować przypadek skądinąd błędnego przypisania odpowiednika, który wskazuje na inny zakres czasowy:

Старик Чижов и брякни за столом: «Дай-де бог великому государю Федору Алекскквичу здравствовать, а то говорят, что ему и до **разговенья** не дожить, в Кремле-де прошлую ночью кура петухом кричала»... (А.Н. Толстой, *Петр Первый*)

Stary Czyżow palnął sobie przy stole: „Boże, daj zdrowie wielkiemu carowi Fiodorowi Aleksiejewiczowi, bo mówią, że on **spowiedzi wielkanocnej** nie doczeka, powiadają, że w Kremlu zeszłej nocy kura zapiąta jak kogut...” (tłum. A. Stawar, 39)

Inne odpowiedniki mają charakter uogólniony, bo nie zawierają elementu semantycznego wskazującego na szczególny charakter posiłku po zakończeniu postu – są to produkty generalizacji:

На всех лицах, куда ни взглянь, виден был праздник: голова облизывался, воображая, как он **разговееется** колбасою (...). (Н.В. Гоголь, *Ночь перед рождеством*)

Sołtys oblizywał się wyobrażając sobie, jak po długim poście **będzie jadł** kielbasy (tłum. J. Brzęczkowski, 66)

Одеться в модный фрак, **разговеться** после долгого поста, нанять себе славную квартиру, **отрпавиться** в тот же час в театр, в кондитерскую, в... и прочее (...). (Н.В. Гоголь, *Портрет*)

Ubrać się w modny фрак, **użyć sobie** po długim poście, wynająć wspaniałe mieszkanie, natychmiast pójść do teatru, do cukierni, do... itd. Chwyciwszy pieniądze wybiegł na ulicę. (tłum. J. Brzęczkowski, 21-22)

Uzasadnieniem takiej techniki w ostatnim z powyższych przykładów jest szerszy kontekst: mowa tu bowiem nie o praktykach religijnych bohatera, lecz o końcu okresu znacznego niedostatku; jest to więc znaczenie przenośne. Takie znaczenie – ‘użyć sobie, porzucić wstrzeмиężliwość’ – powoduje, że także translaty nie odnoszą się do sfery religijnej. Wskazują one na rodzaj wstrzeмиężliwości:

Варили картошку в касках, хрумкали трофейные галеты, иные и **разговелись** маленько. (В. Астафьев, *Пастух и пастушка*)

Gotowali w hełmach kartofle, gryźli zdobyczne suchary, niektórzy już sobie zdążyli **podchmielić**. (tłum. L. Jęczmyk, 31)

– Ты как насчет девчонок – разговелся? Нет? А я в тринадцать лет уже влюблялся... (М. Горький, *В людях*)

– Jakże tam – od dziewczynek **już nie stronisz? Wciąż jeszcze pościsz?** A ja w trzy-nastym roku już się zakochałem... (tłum. K. Bilka, s. 258)

Ostatni z powyższych przekładów jest ciekawy jeszcze z innego względu: jest to jedyny w zbadanym materiale przypadek aktualizacji w przekładzie elementu wstrzemięźliwości seksualnej, a przecież w okresie postu prawosławnego taka wstrzemięźliwość obowiązywała.

W całym zbadanym korpusie udział poszczególnych technik translatorskich przy przekazie czasownika *разговляться / разговеться* wraz z rzeczownikiem *разговение / разговенье, разговень* przedstawia się następująco:

- konkretyzacja: 7, w tym:
 - aktualizacja semu ‘spowiedź’: 1;
 - aktualizacja semu ‘posiłek’: 6;
- modulacja (zmiana metonimiczna): 6;
- generalizacja: 3;
- peryfrazja (tłumaczenie opisowe): 11.

Brak ekwiwalentu stałego w języku polskim powoduje znaczną przewagę podejść peryfrastycznych oraz modulacyjnych. Konkretyzacja tu również ma mocną pozycję, lecz tym razem z reguły rozwiązania tłumaczy skupiają uwagę czytelników na posiłku rozpoczynającym świętowanie: śniadaniu wielkanocnym lub wieczerzy wigilijnej.

ЛЕКСЕМЫ ЗАГОВЕТЬСЯ, ЗАГОВЕНЬЕ

Kontekstów tych derywatów jest w zbadanym materiale stosunkowo niewiele. Przeważa rzeczownik *заговенье*, który oznacza ostatni dzień przed początkiem postu: „последний день перед масленицей и последний день употребления скоромной пищи вообще перед четырьмя главными постами, установленными церковью“ (ХрА); „последний день, в который разрешается есть мясо, молоко и т.п. перед постом, соблюдаемым верующими” (МАС). Czasownik *заговеться* w ХрА nie figuruje, co wydaje się uzasadnione, gdy zauważymy, że

słownik ogólny (MAC) kwalifikuje go jako potoczny; jego znaczenie określa podobnie: „поесть мяса, молока и т.п. пищи в последний раз перед постом”. Semantyka obu leksemów rosyjskich ogranicza się do elementu postu i ma ekwiwalent stały w polszczyźnie w postaci leksemu *zapusty*:

Когда в **заговенье** или в престольный праздник, который продолжался три дня, сбывали мужикам протухшую солонину, (...) тогда становилось как-то легче при мысли, что там, в доме, есть тихая, опрятная женщина, которой нет дела ни до солонины, ни до водки (...). (А.П. Чехов, *В овраге*)

Kiedy w **zapusty** lub w galówkę, trwającą trzy dni, sprzedawano chłopom stęchlą słoninę, (...) wówczas robiło się jakoś lżej na myśl, że tam w domu jest cicha, schludna kobieta, która nie ma nic wspólnego ani z tą słoniną, ani z wódką (...). (tłum. M. Mongirdowa, 481-482)

Również jeden raz zastosowano translację *Popielec*:

Потом потянулась пестрая процессия веселых и печальных подразделений ее: крестин, именин, семейных праздников, **заговенья**, **разговенья**, шумных обедов, родственных съездов (...). (И.А. Гончаров, *Обломов*)

Następnie przesunął się pstry korowód poszczególnych, wesołych i smutnych fragmentów: chrzcin, imienin, uroczystości rodzinnych, **Popielca** i Wielkiego Tygodnia, gwarnych obiadów, zjazdów rodzinnych (...). (tłum. N. Drucka, 145-146)

Translację *Popielec* należy uznać za rezultat modulacji, ponieważ oznacza on pierwszy dzień postu, a nie ostatni dzień przed jego nastąpieniem (SKCh). Lepiej wypada zastosowanie również modulacyjnego translatu *przed postem* dla połączenia *do заговенья*:

Еще до **заговенья** все забрали, а подати не плачены. (Л.Н. Толстой, *Воскресение*)
Jeszcze **przed postem** wszystko zabrali, а podatki nie zapłacone. (tłum. W. Rogowicz, 218)

W niewielkiej liczbowo grupie tego rzeczownika zwracają uwagę konteksty, w których następuje użycie przenośne wyrazu *заговенье* jako komponentu frazeologizmu *до морковкиного заговенья*:

Мотайся, черт одноглазый, мокни на реке хоть **до морковкиного заговенья!**... (В. Астафьев, *Последний поклон*)

A ty się tu miotaj, ślepy diable, moknij na rzece choćby **do sądnego dnia!**... (tłum. E. Niepokólczycka, 145)

– Пилой ты его **до морковкиного заговенья** будешь ширкать. Тут пилу по металлу надо. (В. Распутин, *Прощание с Матерой*)

– Piłą to go będziesz dydolić **do uśmiechniętej śmierci**. Tu by trzeba bukfelem. (tłum. Jerzy Litwiniuk, 159)

Również jedyne w materiale poświadczenie czasownika *заговеться* to użycie przenośne:

– Да, эта статья кончена: дело решено и сдано в архив; **заговелись** мы оброк-то получать с Обломовки... – говорил, опьянев немного, Мухояров. (И.А. Гончаров, *Обломов*)

– Tak, to źródelko wyszło: sprawa załatwiona i oddana do archiwum; **musimy się wyrzec** czynszu z Obłomówki... – mówił trochę podchmielony Muchojarow. (tłum. N. Drucka, 475)

Wartość tej stosunkowo niewielkiej grupy poświadczeń polega nie na wzbogaceniu katalogu stosowanych technik translatorskich, bo tego nie stwierdzono, lecz na realizacji znaczeń przenośnych w oryginałach i sposobów ich przekazu w przekładach. Użycie wyrazu *заговенье* jako komponentu frazeologizmu skutkuje przyjęciem za jednostkę tłumaczenia całego frazeologizmu i dobraniem odpowiednika frazeologicznego (stałego bądź okazjonalnego). Co zaś się tyczy technik tłumaczenia, to zastosowano:

- ekwiwalent stały: 3;
- modulacja: 3;
- rozszerzenie jednostki tłumaczenia: 2;
- neologizm tłumacza (ekwiwalent okazjonalny): 1.

ЛЕКСЕМ *ОТГОВЕТЬСЯ*

Obecność tego leksemu w słownikach jest ograniczona: słownik MAC go nie odnotowuje, nowszy słownik języka rosyjskiego podaje znaczenie: „сов. разг. Совершить говение” (НСРЯ 2000). Nieco inne znaczenie odnotowuje słownik Dala: „окончить говенье”, co mogłoby mieć znaczenie w odniesieniu do starszych tekstów (zauważmy, że gdyby ograniczyć się do tego znaczenia, należałoby uznać badany tu leksem za synonimiczny wobec poprzednio omówionego *разговеться*). Zarejestrowane konteksty oryginalne (tylko dwa) nie realizują tego znaczenia, lecz znaczenie perfektywne odbycia (wykonania) czynności nazywanych przez czasownik *говеть*, czyli to, które odnotowuje słownik współczesny. Natomiast w przekładach aktualizuje się tylko jeden z elementów tej semantyki, mianowicie odbycie spowiedzi:

Промучился я на одре болезни с полгода, а как выписался, то первым делом **отговелся** по-настоящему и стал опять человеком. (А.П. Чехов, *Убийство*)

Przemęczyłem się tak na onym łożu boleści niespełna pół roku i gdy wypisano mnie, to co prędzej **wyspowiadałem się** jak należy, prawdziwie, i stałem się znów człowiekiem. (tłum. M. Mongirdowa, 234)

С тех, кто в Великом посту не успевал **отговеться**, батюшка на Святой, обходя крестом избы, брал по 15 копеек. (А.П. Чехов, *Мужики*)

Od tych, którzy w czasie wielkiego postu nie zdążyli **odbyć spowiedzi**, pop przy obchodzie chat przed Wielkanocą brał po piętnaście kopiejek. (tłum. I. Bajkowska, 407)

Potwierdza się w ten sposób spostrzeżenie, poczynione w odniesieniu do tłumaczenia czasownika *говеть*, że to właśnie spowiedź jest najczęstszym elementem semantycznym przekazywanym w przekładach. Także i poprzez ten leksem utwierdza się obraz czynności obejmowanych czasownikiem *говеть* głównie jako spowiedzi, z eliminacją pozostałych aktywności składających się na rosyjski obyczaj przygotowania do świąt.

WNIOSKI

Przegląd materiału dowodzi, że leksemy badanej grupy użyte w rosyjskich tekstach oryginalnych wykazały zróżnicowane sposoby przekazu w przekładach na język polski. Swoista kompleksowa struktura semantyczna rosyjskiego czasownika *говеть* i pochodnych odeń leksemów niewątpliwie stanowi wyzwanie dla tłumaczy, zarówno z uwagi na brak stałego ekwiwalentu w zasobie leksykalnym polszczyzny, jak i ze względu na swój ładunek kulturowy, ukazujący rosyjski prawosławny obyczaj przygotowań do najważniejszych świąt religijnych. Mimo niewątpliwych podobieństw do obyczajów polskich tłumacze napotykały trudności przy przekazie zarówno sensów pierwotnych (ściśle związanych z praktykami religijnymi), jak i sensów wtórnych (czysto obyczajowych). Trudności takich praktycznie nie sprawiają tylko (skądinąd interesujące) przypadki realizacji znaczeń przenośnych, zdesakralizowanych, w tym – użycia badanych leksemów w funkcji komponentów jednostek frazeologicznych. Najczęściej stosowaną techniką tłumaczenia okazuje się konkretyzacja – wybór tylko jednego elementu semantyki oryginalnej jednostki, rzadziej dwóch; w przypadku czasownika *говеть* oraz derywatu *отговеться* elementem tym jest zdecydowanie najczęściej spowiedź, dużo rzadziej komunia i udział w nabożeństwach. Natomiast pozostałe derywaty tłumaczono głównie aktualizując element związany

z postem, w tym niemal wyłącznie ze wstrzemięźliwością pokarmową. Pozostałe stosowane techniki to peryfraza, modulacja, generalizacja, pronominalizacja, co wypływa z braku ekwiwalentów stałych tych leksemów w języku polskim. Stwierdzono ponadto częste połączenia technik, niekiedy skutkujące przebudową struktury składniowej. Użycie ekwiwalentów stałych okazało się zaledwie sporadyczne; taka możliwość jest tylko w przypadku derywatu *заговенье*. Zastosowane techniki mają w większości charakter adaptacyjny, nie nakierowany na ukazanie odmienności przedstawionej rzeczywistości. W rezultacie obraz rosyjskiej obyczajowości prawosławnej uległ pewnej modyfikacji, a do czytelnika polskiego z reguły nie dociera informacja o jego specyficznych cechach.

Wskazanie optymalnego sposobu przekazania tych wyrażen w przekładach jest zapewne niemożliwe. Nie było to zresztą moim zamiarem. Wydaje się wszakże, że warte szczególnej uwagi są techniki konkretyzacyjne, przy czym wskazane byłoby uwzględnienie więcej niż jednego składnika semantycznego, np. obok spowiedzi – udziału w nabożeństwach. W przypadku kontekstów zdesakralizowanych techniki te sprawdzają się jeszcze lepiej, dając przy okazji szansę wykorzystania nazw realiów w funkcji poznawczej, np. nazw potraw spożywanych tradycyjnie przy okazjach świątecznych. W ostatecznym rachunku jednak zawsze pozostanie uzależnienie preferowanych rozwiązań translatorskich od typu narracji autorskiej i przedstawianej epoki.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

- Astafiew, Wiktor. *Królowa ryb*. Tłum. Halina Klemińska. PIW, 1980.
- Astafiew, Wiktor. *Pasterz i pasterka*. Tłum. Lech Jęczmyk. Książka i Wiedza, 1979.
- Bunin, Iwan. *Życie Arseniewa. Młodość*. Tłum. Irena Bajkowska, Maria Mongirdowa. Czytelnik, 1965.
- Czechow, Antoni. „Bezbronna istota”. Tłum. Janina Brzechwa. Antoni Czechow. *Wybór opowiadań*. Tłum. Irena Bajkowska i in. Czytelnik, 1969.
- Czechow, Antoni. „Bezbronna istota”. Tłum. N.N. Antoni Czechow. *20 opowiadań*. Polonia S.A., 1937.
- Czechow, Antoni. „W parowie”. Tłum. Maria Mongirdowa. Antoni Czechow. *Opowiadania wybrane*, t. 2. Wydawnictwo Literackie, 1979.
- Czechow, Antoni. „Chłopi”. Tłum. Irena Bajkowska. Antoni Czechow. *Opowiadania wybrane*, t. 2. Wydawnictwo Literackie, 1979.
- Gogol, Mikołaj. „Noc wigilijna”. Tłum. Jerzy Brzęczkowski. Mikołaj Gogol. *Opowiadania*. Czytelnik, 1965.
- Gogol, Mikołaj. *Portret*. Tłum. Stanisław Baczyński. Rój, 1927.

- Gonczarow, Iwan. *Oblomow*. Tłum. Natalia Drucka. Ossolineum, 1990.
- Gorki, Maksym. *Artamonow i Synowie*. Tłum. Stanisław Strumph Wojtkiewicz. PIW, 1977.
- Gorki, Maksym. *Wśród ludzi*. Tłum. Krystyna Biliska. Książka i Wiedza, 1952.
- Dostojewski, Fiodor. *Wspomnienia z domu umarłych*. Tłum. Czesław Jastrzębiec-Kozłowski. PIW, 1957.
- Dostojewski, Fiodor. *Młodzik*. Tłum. Adam Pomorski. Znak, 2021.
- Dostojewski, Fiodor. *Młodzik*. Tłum. Maria Bogdaniowa i Karol Bleszyński. Algo, 1992.
- Dostojewski, Fiodor. *Młokos*. Tłum. A. Grodt. Wyd. mg, 2011.
- Ostrowski, Aleksander. „Burza”. Tłum. J. Jędrzejewicz. *Antologia dramatu rosyjskiego. I Fonwizin, Gribojedow, Puszkina, Lermontow, Gogol, Ostrowski, A. Tolstoj*, red. M. Mazur, Czytelnik, 1952.
- Pasternak, Borys. *Doktor Żywego*. Tłum. Ewa Rojewska-Olejarczuk. PIW, 1990.
- Paustowski, Konstanty. *Dalekie lata*. Tłum. Jerzy Jędrzejewicz. Czytelnik, 1974.
- Rasputin, Walentin. *Pożegnanie z Mattiorą*. Tłum. Jerzy Litwiniuk. PIW, 1985.
- Sałytkow-Szczedrin, Michał. *Dzieje pewnego miasta*. Tłum. Seweryn Pollak, Książka i Wiedza, 1953.
- Sołżenicyn, Aleksander. *Krąg pierwszy*. Tłum. Jerzy Pomianowski (M. Kaniowski). Czytelnik, 1997.
- Szołochow, Michał. *Zorany ugór*. Tłum. Andrzej Stawar. Czytelnik, 1954.
- Szołochow, Michał. *Cichy Don*. Tłum. Andrzej Stawar, Waclaw Rogowicz. Książka i Wiedza, 1982.
- Tolstoj, Aleksy. *Książę Srebrny*. Tłum. Jerzy Jędrzejewicz. Wyd. Współpraca, 1987.
- Tolstoj, Aleksy. *Piotr Pierwszy*. Tłum. Andrzej Stawar. Książka i Wiedza, 1984.
- Tolstoj, Aleksy. *Droga przez mękę*. Tłum. Władysław Broniewski. Książka i Wiedza, 1984.
- Tolstoj, Lew. *Ojciec Sergiusz*. Tłum. Ryszard Przybylski. Wyd. Sie!, 2009.
- Tolstoj, Lew. *Ojciec Sergiusz*. Tłum. Xawery Glinka. PTW Zjednoczenie, 1923.
- Tolstoj, Lew. *Anna Karenina*. Tłum. Kazimiera Iłakowiczówna. PIW, 1970.
- Tolstoj, Lew. *Wojna i pokój*. Tłum. Andrzej Stawar. PIW, 1958.
- Tolstoj, Lew. *Zmartwychwstanie*. Tłum. Waclaw Rogowicz. Książka i Wiedza, 1986.
- Tolstoj, Lew. *Spowiedź*. Tłum. N.N., oprac. na nowo Bogdan Baran, Aletheia, 2011.
- Tolstoj, Lew. *Młodość*. Tłum. Paweł Hertz. PIW, 1956.

OPRACOWANIA

- ABCCh – Zalewski, Sylwester, redaktor. *ABC chrześcijanina. Mały słownik*. Verbinum, 1999.
- Karaulov, YU[riy] N[ikolajewich]. *Russkij jazyk i yazykovaya lichnost'*. Nauka, 1987 [Караулов, Ю[рий] Н[иколаевич]. *Русский язык и языковая личность*. Наука, 1987].
- Komissarov, V[iilen] N[aumovich]. *Sovremennoe perevodovedenie*. R. Valent, 2011 [Комиссаров, В[илен] Н[аумович]. *Современное переводоведение*. Р. Валент, 2011].
- Krings, Hans Peter. *Was in den Köpfen der Übersetzer vorgeht. Eine empirische Untersuchung zur Struktur des Übersetzungsprozesses an fortgeschrittenen Französischlernern*. Narr, 1986.
- Lewicki, Roman. „Jeden rosyjski realonim czasownikowy w konfrontacji przekładowej”. *Przegląd Ruscystyczny*, nr 2, 2021, ss. 26-38.

- Lewicki, Roman. „Russkaya religioznaya leksika v perevodcheskoy konfrontatsii: izbrannyye priemy perevoda”. *Theolinguistic Studies of Slavic Languages / Teolingvistichka prouchavan'a slovenskikh jezika*. Srpska Akademija Nauka i umetnosti, Otdel' en'e Jezika i Kn'izhevnosti, 2013, ss. 153-167 [Lewicki, Roman. „Русская религиозная лексика в переводческой конfrontации: избранные приемы перевода”. *Theolinguistic Studies of Slavic Languages / Теolingvistичка проучавања словенских jezика*, Српска Академија Наука и Уметности, Отдельење Језика и Књижевности, 2013, сс. 153-167].
- Lewicki, Roman. *Zagadnienia lingwistyki przekladu*. Wydawnictwo UMCS, 2017.
- Nelyubin, L[yev] L[vovich]. *Tolkovyyu perevodovedcheskiy slovar'*. Flinta, Nauka, 2009 [Нелюбин, Л[ев] Л[ьвович]. *Толковый переводоведческий словарь*. Флинта, Наука, 2009].
- MAC – Yevgen'eva, A[nastasiya] P[yetrovna]. *Slovar' russkogo yazyka v chetyrekh tomakh*. Russkiy yazyk, 1981 [Евгеньева, А[настасия] П[етровна] (гл. ред.). *Словарь русского языка в четырех томах*. Русский язык, 1981].
- НКРЯ – Natsional'nyu korpus russkogo yazyka, www.ruscorpora.ru. Dostęp 20.09.2020. [Национальный корпус русского языка, www.ruscorpora.ru. Доступ 20.09.2020].
- НСРЯ – Yefremova, T[at'yana] F[yodorovna], redaktor naczelny. *Novyy slovar' russkogo yazyka. Tolkovo-slovoobrazovatel'nyu*. Russkiy yazyk, 2000 [Ефремова, Т[атьяна] Ф[едоровна], главный редактор.. *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*. Русский язык, 2000].
- SKCh – Lemaitre, Nicole, Marie-Therèse Quinson, Veronique Sot. *Słownik kultury chrześcijańskiej*, tłum. i uzup. Tadeusz Szafranski. Instytut Wydawniczy Pax, 1997.
- ТТТ – Lukszyn, Jerzy, redaktor. *Tezaurus terminologii translatorycznej*. PWN, 1993.
- ХрА – Averintsev, S[yergey] S[yergeyevich], redaktor naczelny. *Khristianstvo. Entsiklopedicheskiy slovar' v dvukh tomakh*. Bol'shaya Rossiyskaya entsiklopediya, 1993 [Аверинцев, С[ергей] С[ергеевич], главный редактор. *Христианство. Энциклопедический словарь в двух томах*. Большая Российская энциклопедия, 1993].
- ХрМ – Mitrokhin, L[yev] N[ikolayevich], redaktor. *Khristianstvo. Slovar'*. Respublika, 1994 [Митрохин, Л[ев] Н[иколаевич], редактор. *Христианство. Словарь*. Республика, 1994].
- Zaliznyak, Anna A[ndreyevna], I[rina] B[orisovna] Levontina i A[leksey] D[mitriyevich] Shmelev. *Klyuchevyye idei russkoy yazykovoy kartiny mira*. Yazyki slavyanskoj kultury, 2005 [Зализняк, Анна А[ндреевна], И[рина] Б[орисовна] Левонтина и А[лексей] Д[митриевич] Шмелев. *Ключевые идеи русской языковой картины мира*. Языки славянской культуры, 2005].

ROSYJSKI CZASOWNIK *ГОВЕТЬ* I JEGO DERYWATY W KONFRONTACJI PRZEKŁADOWEJ

Streszczenie

Artykuł prezentuje wyniki badania polskich odpowiedników przekładowych wszystkich rosyjskich leksemów wchodzących w skład gniazda derywacyjnego motywowanego czasownikiem *говеть*, przeprowadzone na kompletnym materiale tekstów rosyjskich ujętych w Narodowym Korpusie Języka Rosyjskiego i ich przekładach na język polski. Leksemy te, należące do słownictwa religijnego stosowanego powszechnie w sferze prawosławnej obyczajowości religijnej, nie mają stałych ekwiwalentów w języku polskim, co wymaga od tłumaczy zwiększonego wysiłku

w ustalaniu ekwiwalentów oraz doborze odpowiednich technik translatorskich. Analizie poddano 91 kontekstów użycia badanych leksemów w 34 utworach literatury rosyjskiej XIX i XX wieku oraz ich przekładach. Stwierdzono, że tłumacze stosują szereg technik translatorskich, z których najczęstsza okazała się konkretyzacja, polegająca na redukcji w przekładach struktury semantycznej jednostek oryginalnych. Zastosowane techniki prowadzą do adaptacji kulturowej, w rezultacie nie akcentują odmienności prawosławnej obyczajowości religijnej. Obraz rosyjskiej obyczajowości prawosławnej ulega modyfikacji, a do czytelnika polskiego z reguły nie dociera informacja o jego specyficznych cechach.

Słowa kluczowe: leksyka religijna; przekład; techniki tłumaczenia

THE RUSSIAN VERB *ГОВЕТЬ* [*GOVET'*] AND ITS DERIVATIVES IN TRANSLATIONAL CONFRONTATION

Summary

The article presents the results of a study of Polish translation equivalents of all Russian lexemes included in the derivation nest motivated by the verb *govet'* (говеть), carried out on the complete material of Russian texts included in the National Corpus of the Russian Language and their translations into Polish. These lexemes, belonging to the religious vocabulary commonly used in the sphere of Orthodox religious customs, do not have permanent equivalents in Polish, which requires translators to make an increased effort in determining equivalents and choosing appropriate translation techniques. 91 contexts of the use of the studied lexemes in 34 works of Russian literature of the 19th and 20th centuries and their translations were analyzed. It was found that translators use a number of translation techniques, the most common of which turned out to be concretization, consisting in reducing the semantic structure of original units in translations. The techniques used lead to cultural adaptation, as a result they do not emphasize the diversity of Orthodox religious customs. The image of Russian Orthodox customs is modified, and the Polish reader usually does not receive information about its specific features.

Keywords: religious vocabulary; translation; translation techniques